

ŞƏHRAM ŞƏMSİ

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun dissertantı

E-mail: shamsibahonar@yahoo.com

GÜLNABAD DÖYÜŞÜ

Açar sözlər: Əsgər, döyüş, işğal, mühasirə, xan*Ключевые слова:* солдат, сражение, оккупация, осада, хан*Key words:* soldier, battle, occupation, siege, khan

Jozef Tiflisi döyüşdə iştirak edən Səfəvi qoşunun başçılarının adlarını belə tanıdır. Etimadüd-dövlə (baş vəzir) Məhəmməd qulu xan, Qorçubaşı Şeyxəli xan Zəngəne, Qulam Ağası, Vaxtanq xan Məhəmməd Rüstəmxanın qardaşı, Tüfəngçi Lütfuli xan, eşik ağalar başı Hüseyin qulu xan, Həvizenin valisi Mir Abdullah xan, Fars valisi Əli Rza xan, Qasım xan Bəxtiyari, topçubaşı Məhəmməd xan, Lorestan xanı Məhəmmədəli Mərdan xan (1, 53-54)

İranlı əsgərlərin sayı və onların təchizatının keyfiyyəti:

Jozef Tiflisi iranlı əsgərlərin sayının 52.000 nəfər olduğunu söyləyir. Krosinski də iranlı əsgərlərin 50.000 nəfər olduğunu qeyd etmişdir. (1,50) Hər bir şəkildə iranlı əsgərlərin sayı (əgər əfqanlı əsgərləri 20.000 fərz etsək) əfqanlardan iki dəfə çox olmuşdur. Bütün mənbələr həmçinin Jozef Tiflisi, Krosinski və İsfahandakı Holland Kompaniyası yazır ki, iranlı əsgərlərin çoxu təhsil görməyib. Onlar əkinçilərdən, müxtəlif peşə sahiblərindən təşkil olunub və onların çoxu yalnız çomaqla silahlanıblar. Silah - sursat baxımından onların 24 ədəd topu olmuşdur. Filip Kolomb adlı bir nəfər fransız onları Məhəmməd xan topçunun köməyi ilə öhdəsinə götürmüşdür. (3, 98-101)

Martın 3 - də Məhəmməd qulu xan Etimadüd-dövlə şəhərdən topxanaya yollanır. Və martın 8 - də iki ordu bir - birinin vəziyyətindən xəbərdar olur. Əfqanlar iranlı əsgərləri görüb qorxdular. Mahmud əfqan süvariləri ilə qaçdı. Elə ki, Amanulla adlı sərkərdəsi bundan xəbərdar oldu onun yanına gedib nəsihət verdi ki, düşmənin çoxluğundan qorxmasın. Çünki onların çox hissəsi adi adamlardır, yəni döyüşdən, qan tökməkdən qorxurlar. Onların çoxu şəhərdə yaşayıb və işlə məşğul olublar. Bundan təsirlənən Mahmud qərarından dönərək ordunu nizamladı. Onun əvvəlki sərkərdələrindən olan Amanulla 5000 nəfərlə sağ tərəfdə və Nəsrullah sultan 3000 nəfərlə sol tərəfdə, özü isə 6000 nəfərlə mərkəzdə yerləşdi. (1, 122-123)

Gülnabad döyüşünün izahı:

Ordudakı nizam - intizam haqqında müxtəlif rəvayətlər var idi. Amma müxtəlif mənbələrdən başa düşürük ki, iranlıların çox sayda əsgər toplamaqda məqsədləri üstünlük qazanıb düşmən ordusunu mühasirəyə almaq idi. Sağ tərəfdə Xuzestan valisi Abdulla xan süvari ərəblərlə bir az mərkəzə Rüstəm xan Qulam Ağasına meyillənir və mərkəzdə baş vəzir Məhəmməd Əliqulu xan və solda Lorestan valisi Əli Mərdan xan yerləşmişdi. Sağ cinah və sol cinah arasından mərkəzə qədər orduda piyadalar və toplar yerləşirdi. Nəhayət Rüstəm xan Qulam Ağası Nəsrullahın idarəçiliyində olan əfqanların sağ cinahına hücum edib qələbə çaldı. Həmin vaxt Xuzestan valisi Abdulla xan sağdan Qulam ağasının qüvvələrini keçib, əfqanların qoşununu dövrəyə alıb arxadan əfqanları qarət edərək talamağa başladı.

Sol cinahda olan Lorestan valisi Əli Mərdan xan, sağ cinahda Amanullah xanın idarəçiliyində olan əfqanların ordusuna hücum etdi. Amma əfqanlar xüsusi hiylə işlədib

qaçdılar və İran qüvvələri də onların arxasınca getdi. Əfqanlar səngərlərdə gizləndilər. İran qüvvələri onlara yaxınlaşanda ox ataraq onların bir hissəsini öldürdülər. Amanullah xan da öz ordusu ilə qaçdı, iranlı qüvvələrə hücum etdi və onları süngüdən keçirdi. Sonra Məhəmməd qulu xan Etimadüd- dövlə (baş vəzir) Rüstəm xana, ya Əli Mərdan xana kömək göndərmək üçün geri dönmək əmri verdi. Bu nizamsızlıqla əfqanlar qızılbaş ordusunun toplarını aldılar və topçular dəstəsində olan 4000 nəfər, həmçinin topçu Əhməd xan və fransalı Kolomb öldürüldü. Sonra əfqanlar toplardan qızılbaşların qoşununa tərəf atəş açdılar və bu yolla iranlıların sol cinahdakı qoşununu məğlub etməyə müvəffəq oldular. Digər tərəfdən Mahmud əsgərləri ilə və Rüstəm xan Qulam ağası arxa qoşunla əlaqəni kəsərək sol cinahın köməyinə getdi. Rüstəm xan və onunla yanaşı olan gürcüləri öldürdülər. (5, 42)

Gülnabad döyüşünün məğlubiyyət səbəbləri:

1. Səfəvi qoşununun idarəçiləri və başçıları arasında fikir ayrılığı var idi. Dosersu bu barədə yazır: Qoşun iki başçı arasında idarə olunurdu. Onların da fikirləri eyni deyildi. Bu iki başçıdan biri Həvizen valisi Abdullah xan və digəri baş vəzir Məhəmməd Qulu xan idi. (6, 174-175)

2. İran qoşunu adi və təhsil görməmiş əhalidən təşkil olunmuşdu və heç bir döyüşdə iştirak etməmişdilər. Hərbi təlimləri də kifayət qədər deyildi.

3. Şahın və ya vəliəhdlərin yoxluğu əsgərlərdə ruh düşkünlüyünə səbəb olmuşdu.

4. Əfqan əsgərlərin həyəcan və arzuları, döyüşdə mübarizliyi, qələbəsi və İsfahan kimi bir şəhərdə qənimət toplamaq istəkləri var idi.

5. Lekhart və Edvard Braun Gülnabad döyüşünü 635 - ci ildə Sasaniyənin taleyini həll edən Qadisiyyə döyüşü ilə və ya 1758- ci ildə Bağdad çölündə xəlifənin əsgərləri arasında və Monqol orduları arasında olan Abbasilərin taleyini həll edən döyüşlə müqayisə edirlər. Bu 3 döyüş bir neçə cəhətə görə bir - birinin oxşarıdır. Hər bir böyük tarixi sülalənin öz daxili fəsadları pərdə altında gizlidir. O vaxta qədər kimsə onunla mübarizə etmək istəmirdi. O, qüdrətli, həm də hökmran idi və heç kimin tanımadığı qüvvətli və döyüşkən tayfaların hücumları nəticəsində dağıldı. Onlar qələbə çalaraq yeni bir mədəniyyət gətirdilər və bu mədəniyyət 6 əsr davam etdi. Monqollar da Çin və Tibetdən Almaniyaya və Rusiyaya qədər əraziləri fəth etdilər. Amma əfqanların üsyanlarına görə onların hökuməti yalnız 8 ya 10 il davam etdi (miladi təqvimlə 1722-ci ilin yanvarından 1730-cu ilə qədər ki, Əsrəf bəlucların əli ilə öldürüldü.) (4, 121-122; 7, 134-136;)

İsfahanın təslim olması:

İranlı əsgərlər məğlub olduqdan sonra öz toplarını meydanda qoymuş və 5000 nəfər itki verərək şəhərə qayıtmışdılar. Əfqan yaralılarının sayının 500 nəfər olduğu haqqında məlumat var. (1,59; 4,126) Bu vəziyyət əhali arasında qorxuya səbəb olmuşdu. Şəhərdə əhalinin etirazları çoxalır. Şah və saray adamları aşağıda qeyd olunanları mühasirə olunmuş paytaxtda yerinə yetirirdilər.

Keçmiş sərkərdə Lütfəli xanı zindandan çıxarıb onu şəhərdə hərbi başçı elan etdi. Bazar əhalisinə mağazaları açaraq çörəyi və digər lazımlı şeyləri əhalinin ixtiyarına verməyi tapşırırdı. Amma çox vaxt keçmədi ki, saray qadınları Lütfəli xana qarşı pislik etdilər və onu şahın düşməni kimi tanıdaraq yenidən zindana saldırdılar. (3,195-108; 7, 126)

Şahın oğlanlarından biri olan Məhəmməd Mirzə əfqanlarla döyüşə gedir. Bu addımı bəlkə ona görə atdılar ki, əhali şahın oğlunu ordunun başında görüb əfqanlarla döyüşdə iştirak etsinlər.

Məhəmməd Mirzə, Xacə Əhməd ağası, Qulam Ağasının naibi etdi. Döyüşə hazırlıq boyunca şəhərin ətrafında əfqanlara qarşı istehkamlar qururdular. Hələ vaxt qurtarmamışdı ki,

şahın oğlunu saraya geri qaytardılar, buna səbəb Həkim başı və Məhəmməd Hüseyn mollabaşı olmuşdu (3, 109-111)

Bir müddət sonra şahın başqa bir Səfi Mirzə adlı oğlunu saraydan çıxararaq əfqanlara qarşı döyüşə rəhbərlik etməyə göndərirlər. Onun da taleyi Məhəmməd Mirzə kimi oldu. Amma nəhayət şahın Təhmasib Mirzə adında oğlu bir qrup adamla əfqanların mühasirəsində olan yerdən keçib Qəzvin tərəfə getməyə nail oldu. Təhmasib Mirzə Qəzvində ordu toplamağa və onu qorumağa müvəffəq ola bilmir və orada başı eys-ışrətə qarışır. (3, 113-114)

Əli Mərdan xandan və onun köməyindən bir xəbər gəlmir və Həvizen valisi də əfqanlarla döyüşü təxirə salır. Digər tərəfdən əhalinin hər gün etirazı güclənirdi. Əhali şahı əfqanlarla döyüşə vadar edir ki, bu döyüşlə onları vəziyyətdən xilas etsin. Amma şah əhalinin təklifinə əhəmiyyət vermirdi. (3, 120)

1. Şəhər əfqanlar tərəfindən mühasirədə olarkən Xacə Əhməd Ağa şücaətlə Zayəndərud çayının üzərindəki körpülərdən keçərək şəhərin mərkəzinə daxil olmalı idi. Pol-e xacu, Pol-e şəhrestan, Pol-e si o se pol və Pol-e məranda gözətçilər olurdu və düşməni geri çəkilməyə vadar edirdi. Həvizen valisi Abdullah xan qüvvələri ilə onunla həmkarlıq etmir və şaha xacədən şikayət edirdi. Şah hakimiyyətinin sonlarında onun kimi şücaətli sərkərdənin qədrini bilmədi, onunla pis rəftar etdi və Xacə də bu rəftardan ümitsizlədi. Bir neçə gündən sonra onun cəsədini tapırlar. (3, 153-156; 2, 62-63)

2. Təhmasib Mirzənin Lorestanın valisinin və Sistanın sahibinin və həmçinin şaha qılınc qaldırmayacağına və onunla müharibə etməyəcəyinə and içən Gürcüstan valisinin köməyindən ümitsizləşən paytaxt sakinləri qıtlığın yaranması səbəbi ilə çarəsiz qarınlarnı doydurmaq üçün it, pişik və hətta ölümlərin cəsədlərini yeyirdilər, əhalinin çox hissəsi aclıqdan ölmüşdü. Miladi təqvimlə 1722-ci ilin axırlarında sentyabr ayında Şah Sultan Hüseyn Səfəvi taxt - tacını təslim etməyə hazırlaşdı. Amma Mahmud Əfqan qəbul etməmiş və müzakirəni bir aya yaxın yubatmışdı. Bunun səbəbini bu cür izah edirlər ki, Mahmud Gülnabad döyüşündə məğlub olandan sonra şəhərə daxil olacaqdı və şəhərin əhalisi əsgərlərdən çox olduğu üçün ordusu ciddi ziyan görərdi. Buna görə də şəhəri mühasirəyə almağı qərara aldı. Çünki əhali aclıq nəticəsində qaçacaq və ya köç edəcəkdilər. Bu zaman da əhali aclıqdan öz xilasları üçün onları qəbul edəcək və şəhərə daxil ola biləcəkdilər. Oktyabrın 21-də Sultan Hüseyn şaha Fərahabadda taxt - tacını təslim etməyə icazə verdilər. (7, 136-137; 4, 145-147; 2, 58-61)) Jozef Tiflisi Sultan Hüseynin Mahmud əfqana taxt - tacı təslim etməsini bu cür izah edir: Şəhərin mühasirəsi 8 aydan çox çəkdiyi üçün qıtlıq xalqı məhv edirdi. Bir gün Hüseyn şah tacını başına qoyub baş vəziri, Həvizen valisi və digər yüksək vəzifəli şəxslərlə atlara minərək Mahmud əfqanın yanına yollandılar. Elə ki, Fərahabada çatdılar orada onları yarım saata qədər çöldə saxladılar. Sonra onları divanxanaya apardılar. Mir Mahmud bir kənardə oturmuşdu. Şah gələndə ona salam verərək dedi: Ulu tanrı mülkü və dövləti kimə istəyir verəcək. Bir zaman İrani mənə verdi, indi sənə layiq gördü. Mən də övlad kimi sənə təslim oldum. Tacı başından çıxarıb Mahmudun başına qoyması üçün Amanullaha verdi. O isə qəbul etmədi. Şah tacı əlinə alıb özü Mir Mahmudun başına qoydu.

3. Bu hadisədən sonra Mir Mahmudun əsas sərkərdəsi olan Amanullah xan 4000 nəfərlə dövlət idarəsini və şah sarayını zəbt etdi. Şəhər darvazaları da zəbt olunmuş, həmçinin qorunurdu. Şəhəri ölümlərin meyidindən təmizlədilər, nəhayət 25 oktyabrda Mahmudun şəhərə daxil olması üçün görülən hazırlıqlar qurtarandan sonra o, Fərahabaddan yola düşdü. Sultan Hüseyn onu Şiraz körpüsünə qədər ötürdü. Oradan şah Hüseyni ayırıb qəsrin bağına apardılar. Bahalı parçaları atının ayağının altına atdılar, havanı gözəl ətirledilər. O, qəsrin darvazalarından keçərək ümumi otağa gedib taxta oturdu. (1, 64-65; 4, 151-155)

4. Krosinski hökumətin ən böyük səhvini Səfəvilər paytaxtının süqutu zamanı Fərəhabad bağının boşalmasında görürdü. Orada hündür hasar var idi və müdafiə üçün topları da hazırlamışdılar. Krosinskinin fikrinə görə əgər oranı düşərgəyə çevirsəydilər, İsfahanı müdafiə edə bilərdilər. Əfqanların yaxınlaşması ilə mərkəzi hökumətin gördüyü ilk tədbir Fərəhabadın boşaldılması oldu. Şəhəri tanımaq üçün gələn əfqan əsgərlər gördülər ki, Fərəhabad boşdur və oraya düşərgə qurmaq üçün ən rahat və güvənli yer kimi yiyələndilər. (8, 81)

3. Mahmud əfqan şəhəri mühasirəyə alaraq yemək gətirmək üçün və mühasirəni qırmaq üçün köməyə göndərilən qüvvələri məğlub etməklə İsfahan əhalisini həddən artıq çətin vəziyyətə salmışdılar. Jozef Tiflisi bu barədə məlumat verir. Lorestan xanı 10.000 əsgərlə Xansara gələrək digər xanları gözləyirdi. Amma onlar onun fərmanına tabe olmadılar, onun arxasınca getmədilər. Nəticəsi bu oldu ki, Mahmud əfqan onları məğlub etdi. Əvvəl Həmədan xanını Nəsrullah xan məğlub etdi. Sonra Farsdan 16.000 əsgərlə gəlmiş Əlirza xanı, ondan sonra isə 10.000 əsgəri olan Qasım xan Bəxtiyarini məğlub etdi. Lorestan xanı bu xanların məğlub olması xəbərini eşidib öz iqamətgahına Xürrəməbada qayıtdı. (1, 62)

İSTIFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Tiflisi Jozef, Səfəvilərin süqutu, Şahin Fazilin tərcüməsi, İsfahan 1388
2. Krosinski, Səfərnəmə, Seyyid Cəfər Təbatbayinin tərcüməsi, Tehran, 1369
3. Felur Vilyam, Səfəvilərin tənəzzülü, Əbülqasem Sərinin tərcüməsi, Tus, Tehran 1365
4. Lekhart, Səfəvilər sülaləsinin süqutu, İsmayıl Dövlətşahın tərcüməsi, Elm, Tehran, 1380
5. Mülküm Sərəncam, İran tarixi, Mirzə İsmayıl Heyrətin tərcüməsi, Əfsus, Tehran, 1380
6. Dosersu, Şah Sultan Hüseyinin xüqutunun səbəbləri, Vəliyullah Şadanın tərcüməsi, Ketabsəra, Tehran 1364
7. Edvard Braun, İran ədəbiyyatı tarixi, Tehran, 1369
8. Dənbəli Əbdülrezaq, Bəsirənamə, Tehran, 1369

ШАХРАМ ШАМСИ

*Диссертант Института Рукописей им.
Физули НАНА*

БИТВА ГЮЛЬНАБАД

В статье указан конец правления Сефевидов. Таким образом, Иранская армия терпит поражение из-за отсутствия дисциплины и из-за расхождений во мнениях внутри армии. А также город Исфахан осаждается афганцами и, увидев тяжёлое положение населения, Султан Хусейн решает сдаться.

SHAKHRAM SHAMSI

*Azerbaijan National Academy of Sciences,
the Institute of Manuscripts after M.Fuzuli,
candidate for a degree*

BATTLE GULNABAD

This article indicates the end of Safavid Dynasty. Thus, Iran's army is defeated due to the lack of discipline and because of differences of opinions within the army. The city of Isfahan is also precipitated by Afghans, and seeing the plight of the people, Sultan Hussein decides to surrender.

Rəyçilər: t.e.d. Ş.Fərzəliyev, t.e.d. S.Məmmədov

*AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Elmi Şurasının
22 yanvar 2014-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №1).*